

Janusz Skodlarski

Gospodarka światowa w szczytowym okresie „zimnej wojny” (1950–1955). Zarys problematyki

Dyskryminacja ekonomiczna

W okresie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu dokonały się pozytywne procesy w gospodarce światowej. W latach 1939–1947 wzrosła produkcja nie tylko w państwach rozwiniętych, ale także w krajach opóźnionych gospodarczo, np. w Meksyku, Argentynie i Chile (o ok. 50%) oraz w Afryce Południowej i Oceanii (o ok. 150%)¹. W latach czterdziestych szybkie tempo uprzemysłowienia nastąpiło też w ZSRR i „krajach demokracji ludowej”. Pomyślnie rozwijało się rolnictwo w Ameryce Północnej i w niektórych krajach Ameryki Południowej. Na niebywałą dotąd skalę dokonał się postęp w nauce i technice, zwłaszcza w dziedzinie automatyzacji i kompleksowej mechanizacji produkcji oraz zastosowania nowych źródeł energii. Nowe szanse stwarzał rozwój handlu światowego i międzynarodowej pomocy gospodarczej (głównie finansowej), a także rosnący popyt inwestycyjny i konsumpcyjny w poszczególnych państwach.

Z punktu widzenia długofalowych zmian w strukturze gospodarki światowej i międzynarodowego podziału pracy doniosłe znaczenie miało powstanie bloku komunistycznego. Zapoczątkowana została rywalizacja dwóch systemów społeczno-politycznych i gospodarczych. Kraje gospodarki planowej wpłynęły na modernizację systemu kapitalistycznego oraz nasilenie się ruchów narodowowyzwoleńczych w krajach kolonialnych.

Jednocześnie załamanie się współpracy między Wschodem i Zachodem spowodowało spore perturbacje w gospodarce światowej. Skutki polityki „zimnej wojny” odczuły dotkliwie państwa bloku komunistycznego.

Narastające sprzeczności polityczne odbiły się negatywnie na stosunkach ekonomicznych. Od 1948 r. Stany Zjednoczone zastosowały ograniczenia wywozowe wobec krajów socjalizmu realnego. Stosunki ekonomiczne stały się zatem instrumentem presji politycznej, powodując w konsekwencji dalsze zaostrzenie sytuacji międzynarodowej. Główną formą wojny gospodarczej było embargo na tzw. dobra strategiczne. Lista towarów objętych zakazem wywozu do

¹ „Etudes et Conjoncture, Economie Mondiale” 1947, nr 17–19, s. 125 i 271–313; 1948, nr 1, s. 19.

krajów komunistycznych została po 1950 r. znacznie rozszerzona. Włączono do niej m.in. nawet grzebienie plastikowe, biustonosze i płatki owsiane².

W 1951 r. USA wypowiedziały układy handlowe z ZSRR i innymi krajami komunistycznymi. Jednocześnie Stany Zjednoczone nasiliły pomoc gospodarczą państwom Europy Zachodniej i krajom słabo rozwiniętym. Departament Stanu USA wyraził przekonanie, że pomoc kredytowa udzielona tym państwom będzie stanowić skuteczną odpowiedź na ekspansję komunistyczną. Pomoc gospodarcza stała się jednym z głównych narzędzi polityki amerykańskiej i przybrała postać funkcji polityczno-strategicznej³.

Gwoli ścisłości historycznej należy dodać, iż nie wszystkie państwa zachodnie podporządkowały się w pełni polityce Stanów Zjednoczonych. W wojnie handlowej tylko częściowo uczestniczyły Szwecja i Szwajcaria, a jeszcze w mniejszym stopniu Finlandia i Austria. W przypadku krajów słabo rozwiniętych USA za dostateczną formę współpracy uważały kontrolę eksportu niektórych surowców. W okresie do 1953 r. kontroli tej nie stosowały Indie, Cejlon i Argentyna⁴.

Embargo na tzw. dobra strategiczne było przedmiotem krytyki przedstawicieli niektórych państw zachodnich. W szczytowym okresie „zimnej wojny” (1950–1953) na forum Rady Gospodarczo-Społecznej ONZ delegaci Francji i Szwecji wypowiadali się przeciwko narzuceniu przez USA ograniczaniu wymiany handlowej Wschód — Zachód⁵.

Przyspieszenie wzrostu gospodarczego

Lata pięćdziesiąte charakteryzowały się bezprecedensową, wysoką dynamiką rozwoju gospodarki światowej oraz jego wyjątkową stabilnością. Wahania koniunkturalne zdarzały się sporadycznie i przybierały najczęściej postać zwolnionego wzrostu produkcji. Najwyższe średnioroczne tempo wzrostu produktu narodowego brutto odnotowała Europa Wschodnia i ZSRR (9,5%) oraz Bliski Wschód (8%) i Europa Zachodnia (6%)⁶.

W latach 1950–1955 produkcja przemysłowa w krajach kapitalistycznych rosła rocznie o ponad 5% (w okresie międzywojennym 2%)⁷. Największą dynamikę osiągnęła produkcja w Japonii (tempo roczne ok. 22%), Republice Federalnej Niemiec (ok. 16%), Austrii (ok. 11%) i we Włoszech (ok. 10%). Przemysł w USA utrzymywał wysokie tempo wzrostu (5% rocznie), zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę zaawansowany poziom gospodarki amerykańskiej⁸.

² N. S. Chruszczow miał podobno powiedzieć, że najbardziej strategicznym towarem są guziki do spodni, ich brak bowiem spowoduje konieczność użycia przez żołnierza jednej ręki do podtrzymywania tyłków spodni i znacznie utrudnia walkę w razie ewentualnego konfliktu (G. Adler-Karlsson, *Europa Verlag*, „Der Pehlschlag”, Wien 1971, s. 14).

³ J. Chmurkowski, *Embargo strategiczne*, Warszawa 1971, s. 96–115.

⁴ G. Adler-Karlsson, op. cit., s. 14–16.

⁵ Proces — verbaux officiels du Conseil économique et social, XIII Sesja (14 IX 1951), s. 728 i 732.

⁶ P. Jachowicz, W. Morawski, *Przemiany strukturalne i cywilizacyjne w gospodarce światowej w latach 1945–1991 w: Powszechna historia gospodarcza 1918–1991*, pod red. W. Morawskiego, Warszawa 1994, s. 145. W źródłach statystycznych spotykamy różne szacunki ze względu na odmienne metody obliczania dochodu narodowego w krajach bloku wschodniego. W tym konkretnym przypadku autorzy obliczyli je na podstawie: *Yearbook of National Accounts Statistics*.

⁷ W. W. Rostow, *The World Economy. History and Prospekt*, University of Texas Press 1978, s. 49 i 67.

⁸ *Kraje kapitalistyczne. Informator statystyczny*, Warszawa 1977, s. 74–75.

Wysokie tempo wzrostu gospodarczego, a zwłaszcza produkcji przemysłowej w rozwiniętych krajach kapitalistycznych było rezultatem splotu wielu czynników politycznych: ekonomicznych, społecznych, technicznych i technologicznych. Dobra koniunktura była nakręcana przez plan Marshalla, następnie zaś przez wojnę koreańską. W ramach planu odbudowy Europy do 1951 r. rozdysponowano kwotę 13,5 mld dol. Z pomocy finansowej i materialnej skorzystały jedynie państwa Europy Zachodniej. ZSRR odrzucił plan Marshalla, wymuszając zarazem podobne stanowisko w krajach bloku wschodniego. Plan odbudowy Europy przyczynił się w znacznej mierze do odbudowy gospodarki zachodnioeuropejskiej, zwłaszcza zachodniemieckiej⁹.

Wojna w Korei była czynnikiem stymulującym rozwój gospodarki nie tylko w państwach uprzemysłowionych, ale także w krajach słabo rozwiniętych. W latach 1950–1953 wyraźnie poprawił się terms of trade i bilans handlowy państw Trzeciego Świata¹⁰.

Ważnym czynnikiem przyspieszającym wzrost gospodarczy w krajach uprzemysłowionych był rozwój interwencjonizmu państwowego oraz większe możliwości oddziaływania organizacji związkowych i politycznych na władze państwowe¹¹.

Wypada zastanowić się, co sprawiło, że stopa wzrostu w Japonii i w RFN była dużo wyższa niż w innych państwach uprzemysłowionych. Niewątpliwie duży wpływ na ten stan rzeczy miała pomoc gospodarcza USA, głównie w postaci środków finansowych oraz transferu najnowszych osiągnięć techniki i technologii. Na szczególnie wysokie tempo wzrostu gospodarki japońskiej złożyły się jednak dodatkowe specyficzne czynniki, a zwłaszcza utrzymywanie przez długi okres niebywale niskich płac, co stwarzało tym samym możliwości osiągnięcia stopniowo coraz to wyższej stopy akumulacji. Ekspansja handlu zagranicznego (praktykowano sprzedaż poniżej cen światowych) umożliwiała zakup tanich surowców. Wszystko to było podstawą do realizacji wysokiej stopy inwestycji, która decydowała o tak szybkim tempie wzrostu gospodarczego¹².

Przyspieszeniu wzrostu gospodarczego w rozwiniętych krajach kapitalistycznych towarzyszył jeszcze większy jego wzrost w krajach socjalistycznych. W latach 1950–1955 przeciętny roczny przyrost dochodu narodowego wyrażony w cenach stałych wynosił ponad 11% (według danych krajów RWPG)¹³. W okresie tym wartość dochodu narodowego wzrosła w największym stopniu w Rumunii (ponad 14% rocznie) i NRD (ponad 13%), Bułgarii (ponad 12%) i ZSRR (ponad 11%)¹⁴. Tak dynamiczny wzrost dochodu dokonał się głównie w wyniku forsownej industrializacji. W omawianej pięciolatce rozwój produkcji przemysłowej wahał się w granicach 13–20% rocznie dla poszczególnych państw.

Najbardziej dynamicznie rozwijała się gospodarka krajów, w których poziom wyjściowy był najniższy. W dużym tempie powiększał się także potencjał przemysłowy Związku Radziec-

⁹ *Mały oxfordzki słownik historii świata w XX wieku*, Londyn 1992, s. 379.

¹⁰ *Kraje słabo rozwinięte gospodarczo we współczesnej gospodarce światowej*, Warszawa 1966, s. 115.

¹¹ J. Bossak, E. Kawecka–Wyrzykowska, *Współczesna gospodarka światowa. Struktura i tendencje rozwoju*, Warszawa 1984, s. 62.

¹² *Kraje kapitalistyczne*, op. cit., s. 14–15.

¹³ V. Průcha i in., *Rozwój gospodarczy europejskich krajów socjalistycznych*, Warszawa 1981, s. 237.

¹⁴ *Narodnoje choziajstwo stran–czlenow Sowietu ekonomiceskiej wzaimpomoszczi. Staticzeskij sbornik*, Moskwa 1974, s. 54; *Staticzeskij jeżegodnik stran–czlenow SEW 1971*, s. 42.

kiego (o ok. 14% rocznie). W latach 1950–1955 wybudowano na obszarze ZSRR 3200 nowych, potężnych zakładów przemysłowych¹⁵.

Ze względu na politykę imperialną i wzrost napięcia w stosunkach międzynarodowych szczególne znaczenie w gospodarce radzieckiej miał sektor zbrojeniowy. Do produkcji zbrojeniowej kierowano większość środków i najlepszych specjalistów. W 1949 r. przeprowadzono udaną próbę z bombą atomową, przełamując amerykański monopol w tym względzie. W związku z wojną w Korei wzmociono proces zbrojeń. W 1949 r. ZSRR wydatkował na cele wojskowe 13,4 mld dol., a w 1953 r. już 25,5 mld dol.¹⁶

Charakterystyczną cechą gospodarki radzieckiej był nieludzki drenaż rolnictwa oraz wykorzystanie przymusowej pracy więźniów. W 1950 r. w łagrach przebywało ok. 25 mln ludzi, co stanowiło 12,4% ogółu zatrudnionych w gospodarce ZSRR. Istotnymi źródłami zasilania wzrostu gospodarczego w Związku Radzieckim były reparacje wojenne (ściągane głównie z Niemiec) oraz tanie zakupy surowców dokonywane w krajach satelickich¹⁷.

We wszystkich krajach bloku wschodniego główny nacisk położono na rozwój przemysłu ciężkiego. Sektor B produkujący środki konsumpcji był chrończo niedoinwestowany. Podobnie niewielkie środki przeznaczano na rolnictwo, które poddano masowej kolektywizacji. W rezultacie produkcja rolna rosła bardzo wolno, zwłaszcza w krajach o wyższej kulturze rolnej (w Polsce i Czechosłowacji ok. 1% rocznie, w ZSRR — ok. 4% rocznie)¹⁸.

Jednym z mankamentów gospodarki planowej były słabe wyniki w handlu zagranicznym. W przeliczeniu na jednego mieszkańca wartość handlu międzynarodowego w krajach RWPG osiągała tylko ok. 20% przeciętnego poziomu w rozwiniętych państwach kapitalistycznych¹⁹. Stan ten był nie tylko wynikiem niskiego poziomu ekonomicznego i napiętej sytuacji międzynarodowej, ale także przyjętej świadomie polityki autarkicznego rozwoju.

Poszczególne państwa Europy Wschodniej kształtowały strukturę gospodarczą opartą na modelu gospodarki radzieckiej z lat trzydziestych. Nie uwzględniała ona współczesnych tendencji w gospodarce światowej, inspirowanych rewolucją naukowo-techniczną. Jedynie sektor zbrojeniowy był modernizowany i spełniał wymogi nowoczesności. Jednakże produkcja zbrojeniowa narzucała niezwykle materiał- i energochłonne technologie oraz zmuszała do utrzymania w strukturze przemysłu dużego udziału dziedzin komplementarnych. Przyczyniała się też do nadmiernego obciążenia transportu, szczególnie kolejowego.

Gospodarka w wydaniu kolektywnym w bardzo małym stopniu wychodziła naprzeciw potrzebom konsumpcyjnym społeczeństwa. Preferowano przemysł ciężki i zbrojenia, natomiast wyraźnie zaniedbano sektor B, rolnictwo, transport, budownictwo oraz handel wewnętrzny i zagraniczny — dziedziny wpływające bezpośrednio na poprawę stopy życiowej społeczeństwa.

¹⁵ V. Průcha i in., op. cit., s. 219 i 227; P. Chmielewski, M. Wilk, *Zarys dziejów ZSRR 1917–1977*, Łódź 1983, s. 338.

¹⁶ J. Luszniwicz, *W kręgu gospodarki centralnie kierowanej*, w: *Powszechna historia gospodarcza*, op. cit., s. 214.

¹⁷ *Ibidem*, s. 215.

¹⁸ *Staczeskij jezegodnik*, s. 23–30.

¹⁹ W. Průcha i in., op. cit., s. 717.

Wzmocnienie pozycji USA

W okresie „zimnej wojny” pozycja ekonomiczna Stanów Zjednoczonych uległa dalszemu umocnieniu. Na USA przypadało ok. 45% produkcji przemysłowej i ok. 25% całego eksportu światowego²⁰. Począwszy od 1950 r. gospodarka amerykańska weszła w długą fazę rozkwitu, która trwała do 1958 r. W latach 1950–1955 produkcja przemysłowa wzrosła o 45%. Po zakończeniu wojny koreańskiej koniunktura pogorszyła się na krótko w 1954 r., ale już w 1955 r. gospodarka weszła na tory pomyślnego rozwoju²¹.

W przemyśle amerykańskim dokonywały się wyraźne zmiany w strukturze gałęziowej. Stopniowo tracił na znaczeniu przemysł ciężki i górnictwo. O rozwoju gospodarki decydował przemysł nowoczesny, produkujący sprzęt elektryczny i elektroniczny oraz tworzywa sztuczne. Dzięki postępowi agrotechnicznemu w szybkim tempie rosła produkcja rolna. Rząd amerykański prowadził zakrojoną na szeroką skalę politykę interwencyjną w dziedzinie rolnictwa. Rosła też stopa życiowa społeczeństwa amerykańskiego. W okresie wojny zarobki robotników wzrosły o 70%. W latach pięćdziesiątych przeciętne płace w USA były najwyższe w świecie. Za prezydentury Trumana i Eisenhowera dokonana się dalsza poprawa dobrobytu i zamożności Amerykanów²².

Dolar USA stał się główną walutą świata i zastąpił złoto jako pieniądz światowy. Dominacja Stanów Zjednoczonych w świecie wynikała z osłabienia Europy Zachodniej i Japonii oraz pomyślnej koniunktury spowodowanej wojną w Korei. Szczególną pozycję zajęły Stany Zjednoczone w handlu międzyamerykańskim. W 1955 r. Ameryka Łacińska kierowała tam 40% swego eksportu²³.

Na pomyślną koniunkturę w gospodarce USA złożyło się szereg przyczyn. Czynnikiem napędzającym wzrost gospodarczy były zbrojenia, tzw. boom koreański (przeznaczały 70% swego budżetu) oraz zamówienia rządowe w ramach Project Panda — badań nad bombą wodorową. Administracja amerykańska wprowadziła do praktyki gospodarczej narzędzia i instrumenty zalecane przez nowoczesną teorię ekonomiczną, tj. pośrednie środki zarządzania (politykę fiskalną, zamówienia rządowe, ulgi inwestycyjne itp.). Po wojnie koreańskiej dużą rolę w ożywieniu koniunktury odegrał rosnący popyt o charakterze pokojowym, a w szczególności wzmoczone wydatki na mieszkania i samochody²⁴.

Handel międzynarodowy

Szybki wzrost gospodarczy był silnie powiązany z ekspansją wymiany międzynarodowej. Była ona jednym z głównych czynników napędzających rozwój gospodarki światowej, w szczególności na obszarze państw uprzemysłowionych. Średnie tempo wzrostu obrotów handlu zagranicznego w latach 1950–1955 było następujące: import rósł rocznie o 6,6%, eksport zaś

²⁰ Por. J. Zawadzki, *Kapitalizm współczesny. Szkice ekonomiczne*, Warszawa 1964, s. 124–126.

²¹ P. Jachowicz, *Gospodarka Stanów Zjednoczonych Ameryki w latach 1945–1991*, w: *Powszechna historia gospodarcza*, op. cit., s. 163; M. Beaud, *Histoire du capitalisme de 1500 □ nous jours*, Paris 1990, s. 281.

²² *Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki*, t. 5, 1945–1990, Warszawa 1995, s. 59; P. Jachowicz, op. cit., s. 163–164.

²³ *Gospodarka światowa. Zarys wykładu*, pod red. A. Marszałka, Łódź 1993, s. 167.

²⁴ Y. Barou, B. Keizer, *Les grandes économies. États — Unis, Japon, Allemagne fédérale, France, Royaume — Uni. Italie*, Paris 1988, s. 29–30.

o ok. 3%. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych dynamika handlu światowego uległa prawie dwukrotnemu przyspieszeniu²⁵.

Wzrost dynamiki wymiany towarowej powodowany był głównie pogłębieniem specjalizacji produkcji przede wszystkim w grupie uprzemysłowionych państw kapitalistycznych, które dokonały szybkiego postępu w zakresie techniki i technologii produkcji. Rozwój specjalizacji wewnątrzgałęzowej w skali międzynarodowej w istotny sposób zmieniał przedmiot, formy i kierunki geograficzne międzynarodowej wymiany towarowej. Specjalizacja tego typu rozwijała się przede wszystkim w obrębie krajów o zbliżonym poziomie rozwoju. Chodziło bowiem o odpowiednie rynki zbytu, a także o wymianę potrzebnych komponentów i podzespołów. Procesy te sprzyjały intensyfikacji powiązań produkcyjno-handlowych, zwłaszcza między krajami uprzemysłowionymi Europy Zachodniej.

Rozwojowi handlu zagranicznego sprzyjała także stopniowa likwidacja barier handlowych oraz pogłębienie współpracy państw kapitalistycznych w dziedzinie walutowej. Największy wkład w liberalizację handlu międzynarodowego miały decyzje podjęte na forum GATT.

We współpracy walutowej ważną rolę odgrywała Europejska Unia Płatnicza (1949–1958): Głównym zadaniem Unii było wielostronne kompensowanie i wyrównywanie sald powstałych z dwustronnych rozrachunków między poszczególnymi krajami członkowskimi. Organizacja ta przygotowała odpowiednie warunki do wprowadzenia wymiennalności walut dla 15 najważniejszych państw Europy Zachodniej. Porozumienie w tej sprawie weszło w życie w 1958 r.²⁶

W końcu lat czterdziestych nastąpiło załamanie w obrotach handlowych między Wschodem i Zachodem. Udział państw kapitalistycznych w całości obrotów handlu zagranicznego krajów socjalistycznych oscylował w szczytowym okresie „zimnej wojny” w granicach 20%. Wymiana towarowa krajów RWPG zamykała się głównie w ramach ich własnego ugrupowania gospodarczego. Stosunki handlowe krajów socjalistycznych nabrały charakteru zbyt jednostronnego. Zostały one oparte przede wszystkim na współpracy ze Związkiem Radzieckim. Charakterystyczne było również to, że w krajach socjalistycznych nie doceniano w pełni, w tym okresie, znaczenia handlu zagranicznego. Wystąpiły wówczas tendencje autarkiczne w ich polityce gospodarczej. W 1955 r. na kraje socjalistyczne przypadło tylko 9,5% światowych obrotów handlowych. Dla porównania udział rozwiniętych państw kapitalistycznych w wymianie międzynarodowej przekroczył 65%, krajów rozwijających zaś osiągnął prawie 25%²⁷.

Tendencje integracyjne

Po II wojnie światowej ważną rolę w gospodarce światowej zaczynają odgrywać procesy integracyjne. W Europie Zachodniej do wysuwania śmiałych koncepcji integracji politycznej i ekonomicznej zachęcały pomyślne wyniki realizacji planu Marshalla oraz pierwsze doświadczenia Beneluksu (konwencję celną podpisano już w 1944 r. w Londynie). Do integracji Europy Zachodniej skłaniały też przyczyny polityczne, a zwłaszcza obawy przed imperialistyczną polityką J. Stalina oraz niebezpieczeństwa wynikające z dominacji polityczno-ekonomicznej Stanów Zjednoczonych.

²⁵ *Economic Survey of Europe in 1959*, Genewa 1960, s. 1–33; J. Zdanowicz, *Sytuacja gospodarcza świata w roku 1957*, „Sprawy Międzynarodowe” 1958, nr 2, s. 64–68.

²⁶ A. J. Klawe, A. Makać, *Zarys międzynarodowych stosunków ekonomicznych*, Warszawa 1987, s. 290–292.

²⁷ *Ibidem*, s. 37–41.

Szczególną rolę w realizacji integracji krajów zachodnioeuropejskich odegrała czwórka wybitnych polityków: Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer i Alcide de Gasperi²⁸.

W 1951 r. powstała Europejska Wspólnota Węgla i Stali. Traktat podpisała Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, RFN i Włochy. Przemysł stalowy i górniczy wymienionych państw został poddany wspólnemu systemowi zarządzania. Utworzenie EWWiS stanowiło ważny etap w procesie integracji zachodnioeuropejskiej. W 1957 r. podpisano układ powołujący do życia Europejską Wspólnotę Gospodarczą. Państwami założycielskimi EWG były: Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, RFN i Włochy. Wspólny Rynek stał się najważniejszą organizacją Europy Zachodniej. EWG postawiła sobie za cel scalenie podstawowych działów gospodarki, mające stanowić wstęp do przyszłej unii gospodarczej i politycznej. W pierwszym etapie postanowiono dążyć do utworzenia unii celnej, czyli zniesienia ceł we wzajemnym handlu i ustanowienia wspólnych ceł wobec krajów trzecich²⁹.

Wspólnocie zostało podporządkowanych szereg utworzonych jednocześnie lub w późniejszym czasie pomocniczych organów integracyjnych, m.in. Europejski Bank Inwestycyjny oraz Fundusz Rozwoju. Pierwsze organizacje integracyjne w Europie Zachodniej — Beneluks, EWWiS oraz EWG przyczyniły się do rozszerzenia rynków zbytu, specjalizacji i obniżenia kosztów produkcji. Ułatwiały też transfer technologii i napływ bezpośrednich inwestycji amerykańskich³⁰.

Państwa bloku wschodniego podjęły współpracę w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (1949). Główne przyczyny utworzenia RWPG miały charakter polityczny. Motywy ideologiczne były istotne przede wszystkim dla uzasadnienia celowości powołania tego organu kooperacji. Inicjatywę w sprawie utworzenia RWPG podjął Związek Radziecki. Niedostępne są wprawdzie bezpośrednie źródła dotyczące genezy Rady, ale problem ten można nieco oświetlić na podstawie pośrednich przekazów i informacji. Nie ulega wątpliwości, iż decydującą rolę w powołaniu RWPG odegrał Józef W. Stalin. Był on żywotnie zainteresowany w umacnianiu pozycji Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej. Jednym z elementów wzmacniających położenie ZSRR w świecie było uzależnienie od tego mocarstwa krajów „demokracji ludowej”. Do 1948 r. podporządkowane zostały centrali w Moskwie, bez większych problemów, sprawy wojska i polityki zagranicznej. W 1949 r. przysłała kolej na gospodarkę. J. Stalin oficjalnie głosił, iż łatwiej będzie podnosić potencjał ekonomiczny obozu socjalistycznego, podejmując decyzje w centrum, tj. w Moskwie. Chodziło też o wzmocnienie obronności państw Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej³¹. W gruncie rzeczy, pod tą internacjonalistyczną argumentacją kryły się mocarstwowe interesy Związku Radzieckiego.

²⁸ A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei integracji międzynarodowej*, Łódź 1996, s. 188–205.

²⁹ *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, pod red. A. Budnikowskiego i E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej, Warszawa 1996, s. 280.

³⁰ J. Piechociński, *Gospodarka Europy Zachodniej w latach 1945–1991*, w: *Powszechna historia gospodarcza*, op. cit., s. 181.

³¹ J. Sedivý, *K některým otázkám československé zaabraněni politiky a vlivu mezinarodni situace na vnitropolitický vyvoj ČSR w latach 1945–1948*, w: *Československa revoluce w latach 1944–1948*, Praha 1966, s. 215; K. Kořlkova, *O zrodu československo–polského spojenckého svazku*, „Mezinarodni Vztahy”, 1967, nr 1, s. 15.

Wobec tego, wszystko to, co wychodziło poza centralistyczne pojęcie współpracy, napotykało zdecydowany sprzeciw J. Stalina. Głównie z tego powodu nie dopuścił on do tworzenia się ugrupowań integracyjnych na Bałkanach oraz w Europie Środkowej.

Związek Radziecki odegrał główną rolę w założeniu RWPG. Należy jednak podkreślić, że idea ścisłej współpracy ekonomicznej miała licznych zwolenników w poszczególnych krajach „demokracji ludowej”. Wspierały ją przede wszystkim rządzące partie komunistyczne. W rezultacie gospodarka państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej została podporządkowana ZSRR. Zależność ta była szczególnie widoczna w sferze handlu zagranicznego.

Integracja ekonomiczna tworzona była odgórnie i traktowano ją bardzo formalistycznie. Nie zwracano większej uwagi na poziom sił wytwórczych poszczególnych państw i inne uwarunkowania gospodarcze.

W RWPG przyjęto od samego początku centralistyczną koncepcję współpracy, podporządkowaną ośrodkom dyspozycyjnym w Moskwie. Oceniając ten stan rzeczy, dyrektor departamentu w polskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych w tajnym dokumencie z 8 I 1957 r. stwierdzał: „Od początku również doszły do głosu metody komenderowania, właściwe być może aparatowi Gosplanu ZSRR w stosunkach wewnętrznych — w stosunkach międzynarodowych oznaczało to dążenie do utworzenia czegoś w rodzaju nadrzędnej, a zarazem faktycznie tylko radzieckiej instytucji koordynującej plany gospodarcze europejskich krajów demokracji”³² Władze zwierzchnie przyjęły ze spokojem ten dokument i zachowały nadal postawę lojalnego partnera ZSRR.

W początkowym okresie nie podejmowano w RWPG działalności o charakterze integracyjnym. W latach późniejszych uchwalono i zarządzono odgórnie realizację „ekonomicznej integracji socjalistycznej”. Skutki tej integracji, mimo zaangażowania w sprawę najwyższych władz partyjnych i rządowych, były nader mizerne.

Zasadnicze przyczyny niepowodzenia miały głębokie podłoże. Tkwiły one w nieefektywnym systemie gospodarki socjalistycznej oraz w charakterze działalności RWPG, podporządkowanej celom polityczno-ideologicznym ZSRR.

Współpraca w ramach RWPG miała charakter wybitnie scentralizowany. Sterowano nią odgórnie środkami administracyjnymi. Przedsięwzięcia oraz inne jednostki bezpośrednio zainteresowane nie wywierały większego wpływu na kształt współdziałania. Ze współpracy „integracyjnej” wyeliminowano narzędzia towarowo-pieniężne.

W ten sposób sztucznie tworzona „integracja” pozostawała głównie na „papierze”, a władze państwowe, pragnąc zaradzić tej sytuacji, mnożyły coraz to nowe dokumenty prawne dotyczące „kierunków”, „wytycznych” i „zasad” oraz organizowały nowe bądź modyfikowały istniejące instytucje współpracy. Aparat Rady był niesłychanie rozbudowany. W RWPG, podobnie jak w krajach członkowskich, przyjęto zasadę prymatu planowania nad rynkiem. Rynku, w ścisłym tego słowa znaczeniu, tu nie było³³.

³² Informacja o działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (8 I 1957 r.). Dokument z Archiwum MSZ, w: „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 3, s. 127–141.

³³ Zob. szerzej: A. Marszałek, *Integracja ekonomiczna krajów RWPG a stosunki międzynarodowe. Geneza niepowodzenia*, Łódź 1991, s. 204; tenże, *Planowanie i rynek w RWPG. Geneza niepowodzenia*, Łódź 1993, s. 127–130.

Konsekwencje rozpadu systemu kolonialnego

W omawianym okresie dokonywał się również rozpad systemu kolonialnego. Bezpośrednią konsekwencją tego procesu było osłabienie więzi ekonomicznych i handlowych poszczególnych metropolii z krajami zależnymi. Wzrost ryzyka nacjonalizacji i kontroli ze strony miejscowych władz spowodował spadek zainteresowania, a w wielu wypadkach wycofanie się obcych kapitałów z byłych kolonii. Dekolonizacja przyczyniła się do osłabienia pozycji politycznej i gospodarczej uprzemysłowionych państw kapitalistycznych, szczególnie wyraźnie w Wielkiej Brytanii i Francji³⁴. Z drugiej strony pojawiła się „trzecia siła” w polityce i gospodarce światowej — kraje rozwijające się. Z biegiem lat ich pozycja będzie ulegała stopniowemu umocnieniu.

³⁴ B. Droz, A. Rwoley, *Historie générale du XX siècle*. Depuis 1950, t. III, Paris 1987, s. 226–232.